

בס"ד

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א
ראש ישיבת אתרי

בענין:

מ ל א ב ת
מחשבת בשבת

- שז -

נמסר בש"ק פרשת ויקהל פיקודי ה'תשע"ג

עיצוב גרפי ועימוד: תמנתי עיצוב גרפי

ביום רביעי, א' דחזה"מ פסח ידרוש בשעה 6:00 אחה"צ בביהכנ"ס המרכזי.
השיעור בהלכה יהיה בענין:

ספירת העומר ואיסור חדש בזמן הזה

מנחה בשעה 5:40 ולאחרי זה ידרוש באגדה.

בשבת חוה"מ יתקיים השיעור בביהכנ"ס המרכזי בשעה 5:00 אחה"צ
[מנחה בשעה 4:40 ויהיה בענין:

מצות מרור

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה לתמנתי: timnal@zahav.net.il

מלאכת מחשבת בשבת

'מלאכה שאינה צריכה לגופה' ו'דבר שאינו מתכוין'

א תנן פ"ק דחגיגה, הלכות שבת הרי הם כהררים התלוין בשערה שהן מקרא מועט והלכות מרובות. ופירשו בגמרא (י. מאי מקרא מועט כגון החופר גומא בשבת ואינו צריך אלא לעפרה שפטור לרבי שמעון דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה, או לרבי יהודה בגוונא דמקלקל. ומאי כהרין התלויים בשערה (דמשמע שיש קצת רמז מן התורה ללמד זה) - 'מלאכת מחשבת' אסרה תורה, ומלאכת מחשבת לא כתיבא (בשבת אלא במשכן, ולפי סמך בפרשת ויקהל פרשת שבת לפרשת משכן אנו למדין מלאכת מחשבת לשבת. רש"י).

הרי שמלאכה שאינה צריכה לגופה (לרבי שמעון) ומקלקל (לדברי הכל) שפטור עליהם, זהו דין המיוחד להלכות שבת הנלמד מ'מלאכת מחשבת' ואינו אמור בשאר איסורי תורה. ומבואר בכ"מ שלא נתמעטו אלו אלא מחיוב דאורייתא אבל איסור דרבנן מיהא איכא. ויש דין נוסף של 'דבר שאינו מתכוין' שלרבי שמעון מותר ולרבי יהודה אסור, כההיא דגורר אדם מטה כסא וספסל ובלבד שלא יתכוון לעשות חריץ (שבת כט), ודין זה אמור בכל התורה ולא משום 'מלאכת מחשבת' א [כדתנן בנוזיר מב. נוזיר חופף ומפספס (שערותיו באצבעותיו אעפ"י שיתכן להשיר שערות) אבל לא סורק, והיינו כמאן דאמר דבר שאין מתכוין מותר (כדאמרינן בשבת פא:). וכן תנן (כלאים י,ה) מוכרי כסות (של כלאים לנכרים), מוכרים כדרכן ובלבד שלא יתכוונו בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים, והיינו כר"ש דמתיר דבר שאינו מתכוין - ע' פסחים כו: וכיו"ב טובא]. ודין זה, לדעת המתיר - התר גמור הוא, אף מדרבנן.

והחילוק הפשוט שבין מלאכה שאין צריכה לגופה ודבר שאינו מתכוין: בראשון אין שם אלא 'מעשה' אחד והריהו מתכוון אליו אלא שאינו צריך את תכליתו, כגון מתכוין לחפירת גומא רק אינו זקוק לבור אלא לעפר [ובזה קיי"ל דפטור לרוב הפוסקים, והרמב"ם פסק כרבי יהודה לחייב], ואילו בדשא"מ יש שם שני 'מעשים' והאדם מתכוין למעשה אחד ואינו מתכוין למעשה האיסור, כגון גורר מטה, מתכוין הוא לגרירה ולא לחריצת חריץ, והרי אפשר שלא ייעשה [ובזה נקטו כל הפוסקים כרבי שמעון שמותר לכתחילה].

א לכאורה דין זה סביר הוא, וכדלקמן בפנים ששם המעשה נקבע לפי הכוונה. והיינו דאמרינן בפסחים כה: דר"ש אויל בתר כוונה דמש"ה לשיטתיה דדשא"מ מותר אם אי אפשר וקמכוין ודאי אסור. וכידוע שכן היא שיטתו בכ"מ ואף לענין ממונות ושאר דינים [ושמעתי לפרש שהוה טעמו דכלשהו למכות, דכיון דאחשיבה בכך שאוכלו משווי ליה במחשבתו לאכילה, אלא שבנקודה זו לא קיי"ל ל"ל שלא נאמר כלפיה ההקש למשכן דמלאכת מחשבת, ואעפ"י כ דשא"מ מותר אף בהבערה דמשווינן לכל מלאכות שבת אהדדי (תדע, דהא פליגי תנאי אי הבערה ללא יצאת או לחלק, ולא אמור לחייב עליה אף כשאינה מלאכת מחשבת - כי פשוט שהשוותה לשאר מלאכות לדינא). ומה יש לשמוע לשאר איסורים שאף בלא 'מלאכת מחשבת' מותר. אמנם לענין משצ"ג: ומקלקל י"א דלר"ש חייב בחובל ומבעיר (ע' שבת קו וברש"י), א"כ לא שייך ללמוד ממנה לכל התורה].

ובפנ"י (שבת מב.) צדד שלמדים זאת מהא דמעטעטין (ביבמות ד:) העלאת כלאים שאינה דומיא דלבישה, שלא מתכוון להנאת חימום. וצ"ע היאך ילפינן הלא י"ל שבא הכתוב למעט כשאין לו הנאה כלל. גם הרמב"ן ביבמות כתב כהנחה פשוטה שאין מקורו של ר"ש מהתם.

פסיק רישיה דלא ניחא ליה

והנה מבואר בגמרא דמודה ר"ש בפסיק רישיה ולא ימות, כגון בספסל כבד שאסור לגוררו כיון שודאי יעשה חריץ. ושיטת הערוך (ערוך 'סבר' ו'פסק') דפסיק רישא דלא ניחא ליה מותר. ובוה פירש הסוגיא בשבת קג. שהתולש עשבים בארעא דחבריה ואינו מתכוין ליפוח הקרקע אין בו משום 'חורש' משום דהוי דבר שאינו מתכוין, הגם דהוי פסיק רישא - אך כיון דלא ניחא ליה בהכי שרי. והתוס' (שם) חולקים ומפרשים דעביד בארעא דחבריה ופטור משום מלאכה שא"צ לגופה [ועתוס'] יומא לה. וכתובות ו. שנראה שיש להם שיטה אחרת, שמסכימים עם עיקר סברת הערוך מדאורייתא אלא ס"ל דמדרבנן אסור אף בדלא ניח"ל], אבל אסור מדרבנן, דלא הוי כדבר שאינו מתכוין מאחר והוא פסיק רישיה הגם דלא ניחא ליה [והכי קיי"ל להחמיר, אלא שעושים שיטת הערוך סניף להקל באופנים מסוימים באיסור דרבנן, כמבואר בפוסקים].

[פס"ר דלא ניח"ל בשאר איסורים. סתירות דברי הראשונים]

והנה הערוך מתיר פס"ר דלא ניחא ליה בכל האיסורין ולא דוקא בשבת, וכמו שנקטו התוס' בשיטתו. וכן מבואר בדבריו גופא (בערך 'פסק'), במה שפירש לפי שיטתו הסוגיא דמילה בצרעת (שבת קלג). שאף דעשה דמילה דחי לאו דהשמר בנגע הצרעת כשיש נגע במקום המילה, אם אפשר ימול אחר ולא האב, שהאחר אינו מתכוין לקוץ בהרתו ולא הוצרכנו לדחות הלאו (כן פירש הערוך בסוגיא) - והלא סו"ס פסיק רישיה הוא, אלא כיון שאין האחר נהנה בזה מותר. הרי להדיא שאף בלאוין דעלמא שאין בהם פטורא ד'מלאכת מחשבת' אמר הערוך דכל דלא ניחא ליה שרי. וטעם הדבר מבואר, דס"ל דבלא ניחא ליה לא חשיב 'פסיק רישיה' וחזר הדבר להיות כשאר דבר שאינו מתכוין שמותר בכל איסורי תורה כאמור.

וי"ש להקשות סתירת דברי הרשב"א והר"ן בענין זה; בשבת קיא. הביאו הרמב"ן והרשב"א והר"ן דברי הערוך וגם הוכחתו מצרעת במילה, וכן הוסיפו בעצמם הוכחה להערוך ממוכרי כסות שמוכרים כדרכן ובלבד שלא יתכוין ליהנות - הרי דפס"ר דלא ניח"ל מותר [אלא שהסיק הרמב"ן לחלוק על שיטה זו]. הרי מפורש שנקטו בשיטת הערוך שאף בשאר איסורי תורה פס"ר דלא ניח"ל שרי. ואילו לעיל קי: נקטו בדעת הערוך לחלק בין שבת לשאר איסורי תורה, ע"ש לענין שתית כוס של עיקרין לצורך רפואה, דהוי 'דבר שאינו מתכוין' אצל עיקור אעפ"י דהוי פס"ר.

כמו כן יש להקשות בדברי הרמב"ן בכתובות ו. שהביא דברי הערוך ופירש טעמו ד'מלאכת שבת מסורה ללב שהרי מלאכת מחשבת אסרה תורה. ושוב הביא ההוכחות מצרעת במילה ומכוס של עיקרין. ותימא שראש דבריו נראה כסותר לסופם, שהרי אם הטעם הוא מלאכת מחשבת, אין זה שייך בשאר איסורין, ואם מוכח שאף בשאר איסורים שרי בפס"ר

וחשיב 'פסיק רישיה' הלכך אסור כשאר ספקא דאורייתא. ומזה יצא לפקפק בדברי הט"ז (שטז סק"ג) שהתיר סגירת תיבה בשבת כשאין ידוע אם יש בה זבובים שהרי אינו מתכוין לצידה ואין זה 'פסיק רישיה' כיון שאולי אין שם זבובים. אך לפי הסברא האמורה יש לאסור שהרי אם יש שם עתה זבובים הוי 'פסיק רישיה'. ופירש הגרש"ק שאמנם אילו הטעם לאסור פס"ר הוא דחשיב כמתכוין ממש לאיסור, א"כ כל שאין ודאי שיעשה הדבר מותר, מה לי אם הספק הוא אלהבא או לשעבר, אבל לפי האמור שהטעם להתיר דבר שאינו מתכוין הוא מפני שבפעולה הכוללת שני 'מעשים' שם המעשה המיוחס לאדם נקבע על פי כוונתו, ובפס"ר נידון הכל כמעשה אחד - הגם שאינו מתכוין בפועל אלא לאחד מהם - א"כ מובן החילוק, שבספק דלהבא דיינינן להו כשני מעשים שהרי עתה יתכן להפרידם, כגון לגרור ולא לחרוץ, אבל בספק דלהבא הרי לפי הצד שיש שם כעת זבובים, סגירת התיבה וצידת הזבובים הנם 'מעשה' אחד. וכן חתיית האש ובישול הבשר והחלב הקיימים הם 'מעשה' אחד.

[באיסורי הנאה; במלאכת צידה]

ועוד באר בזה הגרש"ק את דברי הר"ן בחולין (פרק גיד הנשה דף לב. בדפי הרי"ף. ומקור הדברים בחדושי הרא"ה שם) שבאיסורי הנאה אין איסור בדבר שאינו מתכוין אפילו בפסיק רישיה. ופירש שגדר האיסור באיסורי הנאה אינו החפצא דהנאה, אלא פעולת ההתנהות היא האיסור, כלומר אסרה תורה את מעשה השימוש ולקיחת ההנאה של האדם. וכיון שהאיסור הוא בגברא הלכך תלוי הוא בכוונתו. ונוקטת דעה זו שאף בפס"ר, סוף סוף כיון שאין כוונת האדם להנאה, אין זה מוגדר כ'מעשה התנהות'. ושונה משאר איסורי תורה שהאיסור אינו תלוי באדם אלא בחפצא של המעשה-איסור, משא"כ איסורי הנאה שבתורה גדרם פעולת הפקת הנאה מחפץ זה [ולא ההנאה עצמה], הלכך לא חשיב מעשה זה אלא כשכוונת האדם לכך.¹

והארבנו במקום אחר² בישוב שיטת רש"י (בביצה לו) דבמלאכת צידה מותר דבר שאינו מתכוין אף בפסיק רישיה, ובבאור דברי הטור (שטז) בענין סגירת תיבה שיש בה זבובים. והראנו לדעת שם שלדעת כמה מהראשונים גדר מלאכת צידה היא גם כן באדם ולא בחפץ [שהרי החפץ עצמו לא נשתנה כבשאר מלאכות שבת], כלומר פעולת השתלטות האדם על הבע"ח היא גדר המלאכה [וכדוגמת גדר איסורי הנאה אליבא דהר"ן - פעולת ההתנהות], ולא עצם שלילת חרות הבע"ח. ועל כן כשאינו מתכוין לצוד שרי הגם שהדבר ניצוד ממילא.

'מעשה' ו'מלאכה' באיסורי שבת

ג והנה בדין 'מלאכת מחשבת' מצינו גם חומרא; הגם שבכל מקום גרמא לא חשיב 'עשייה', ואף גבי מלאכת שבת אמרינן (שבת קכ): עשייה אסר רחמנא ולא גרמא, מכל מקום הזורה ורוח מסייעתו חייב משום דמלאכת מחשבת אסרה תורה (ע' ב"ק ס. וב"ב כו. וע"ע בשיעור מג, א). והטעם, משום שכך היא צורת אותה מלאכה והריהי בכלל 'מלאכת מחשבת'. וכיוצא בזה כתב הר"ן (שבת קד): לענין המפריד גגה של אות ח"ת ועושה אותה שני

ד ע"ע בהרחבה בשיעורים טו, ד, ל, ד, נו, ה.

ה שיעור מג, ג.

דלא ניח"ל, הרי שאין הטעם משום שמלאכת שבת מסורה ללב. [כיו"ב יש להקשות בדברי הרא"ש (מדבריו בדף קג לדף קי), וכבר עמד על כך בקרבן נתנאל. אלא שדברינו עתה בשיטת הרמב"ן ובית מדרשו אמורים, ואילו שיטת הרא"ש צריכה באור לעצמה].

[יסוד דין 'דבר שאינו מתכוין' ו'פסיק רישיה' לשיטות הערוך ולשאר הראשונים]

ב והנה בבאור סברת הערוך דפסיק רישיה דלא ניחא ליה דינו כדבר שאינו פס"ר, פירש הגרא"ו (בקוב"ש כתובות ו) דס"ל דהא דמודה ר"ש בפס"ר דחייב, היינו משום דהוי כמתכוין למלאכה ממש, שהרי יודע שבמעשה זה תיעשה מלאכה והרי נהנה הוא ממנה ובודאי מתכוין אליה, ועל כן במקום דלא ניחא ליה שרי דהא אינו מתכוין למלאכה. [ואילו החולקים סוברים דטעמא דמודה ר"ש בפס"ר אינו משום שהוא מתכוין למלאכה אלא דסגי במה שמכוין למעשה המביא בהכרח לעשיית מלאכה]. ואמנם כן מפורש ברא"ש (בדף קט) דבפס"ר 'אנן סהדי דמכוין', הלכך בדלא ניח"ל הרי אינו מתכוין.¹

ובבאור דעת שאר הראשונים נראה כפי שהאריך הגרש"ק (שער"י ג, כה) שענין התר 'דבר שאינו מתכוין' יסודו ששם המעשה נקבע לפי כוונת האדם, שהואיל ויש כאן שני 'מעשים', כגון סירוק השער והשרתו, כל שאינו מתכוין להשרה הרי שם המעשה הוא 'סירוק' ולא תלישה, וכמו שכתב החזו"א (באו"ח נ) דדיינינן לחריץ שנעשה בגרירה כאילו נעשה בידי שמים, שאין זה מעשה המיוחס לאדם כיון שכוונתו למעשה אחר. וענין 'פסיק רישיה' הוא שהואיל ומעשה אחד מחייב בהכרח את האחר, הרי אי אפשר להפרידם והכל נידון כמעשה אחד, וא"כ כשמכוין לסרוק הדין מחשיבו כמכוין להשיר מאחר ואין סריקה בלא השרה. ולפי גדר זה הרי אין חילוק אם נוח לו ונהנה בהשרה אם לאו, דסו"ס מעשה הסירוק ומעשה ההשרה היינו הך והרי מכוין לסרק.

[ספק פסיק רישיה]

ובזה ביאר הגרש"ק סברת הגרעק"א (ביו"ד פז, ו) דספק פסיק-רישיה דלשעבר לא חשיב פס"ר, כגון החותה אש שתחת קדירת נכרים, יש לאסור משום בישול בשר בחלב (כמוש"כ שם הרמ"א), מפני חשש שהקדירה בלועה בבשר וחלב. והקשה הלא אינו מתכוין לבשלם והרי אין ודאות שיש שם בשר בחלב וא"כ הוי כגרירת מטה וספסל שאינו ודאי שיעשה חריץ. וחילק דדוקא בספק דלהבא שרי, שמא גרירתו לא תעשה חריץ, אבל כאן הספק הוא על המצב דהשתא, האם יש בקדירה בשר וחלב אם לאו, והרי על הצד שיש, נמצא בחתייתו מבשל בשר בחלב ודאי

ב נראה דבכגון ליקוט ענבי ההדס אף דלקטן לאכילה סו"ס ממילא יוכשר גם ההדס ומאי אכפת ליה בכך, וא"כ מסתבר שבכל התורה כי האי גוונא אסור [כגון שיש לו בנז אחר המזומן ללבושו מפני החמה, והוא לובש הכלאים כדי להראות לקונים ולא כדי להנות], ורק בשבת לא אסרה תורה אלא מלאכה מתוכננת ומחושבת, ולא בגוונא דלא אכפת ליה כלל כגון שיש לו אחר.

ג לפי"ז לכאורה אם האדם אינו מתכוין ואינו יודע שהוא פס"ר יהא מותר. והרואה חברו עושה דבר שהוא פס"ר והוא אינו מודע לכך לא יצטרך להפרישו. גם יש להקשות דבכל פס"ר באדם כשר ודאי לא ניחא ליה במלאכה שנעשית בגלל האיסור והיה רוצה שלא תיעשה וסו"ס אינו מתכוין. ויתכן שאין צריך שיתכוין בידועתו אלא כל שאילו היה יודע הוה ניחא ליה והיה רוצה בו, חשיבנן ליה כמתכוין, גם אם בפועל אינו מתכוין. והה"נ אין מתחשבין במה דלא ניח"ל בגלל האיסור, אלא כל שבדיעבד יש לאדם נוחות ותועלת בדבר, חשיבנן ליה כמתכוין, גם אם בפועל באמת לא רצה לעשותו. ולפי"ז א"ש אף להערוך והרא"ש סברת הגרעק"א לאסור ספק פס"ר, דסו"ס לפי הצד שיש כאן מלאכה או מעשה עבירה, הרי ניח"ל בו. גם אם בשעת מעשה לא היה האדם מודע אליו ולא היה מעונין בו.

[גדר איסור 'השמר בנגע הצרעת' ואיסור שעטנז]

והשתא מה שהוכיח הערוך את שיטתו ממילה בצרעת, וכן הרמב"ן ממוכרי כסות, י"ל דהנהו נמי איסורים התלויים במעשה האדם ובשימושו הם, ולא בתוצאה הנפעלת. דהנה אמרו בגמרא (שבת קלג.) למה לי קרא להתיר למול בשר שיש בו נגע צרעת, הלא דבר שאינו מתכוין הוא [שהרי אינו מתכוין לקציצת הנגע], אמר אביי לא נצרכה אלא לרבי יהודה דאמר דבר שאין מתכוין אסור. רבא אמר אפילו תימא רבי שמעון מודה ר"ש בפסיק רישיה ולא ימות. והקשו הראשונים מדוע נחשב זה ל'דבר שאינו מתכוין' כל עיקר, הלא מתכוין הוא לקציצה אלא שתכלית מעשהו היא המילה ולא הטהרה, והרי זה דומה למלאכה שא"צ לגופה שמתכוין למעשה ורק תכלית המלאכה אינה לצורך [וכמובן דין 'מלאכה שא"צ לגופה' אינו אמור בשאר איסורים שבתורה כגון קציצת הנגע]. ופירש הרשב"א שלא אסרה תורה בנגעים את פעולת הקציצה, אלא גדר מצות 'השמר בנגע הצרעת' היינו שלא לטהר את הנגע אלא על פי כהן, ועל פי זה אנו אומרים שלא יקוץ כי עי"כ מטהר את נגעו - הלכך זה שקוץ לשם מילה הרי כלפי 'מעשה ההיטהרות' אינו מתכוין אצל טהרה, ומכל מקום 'פסיק רישיה' הוא לאותו איסור. נמצינו למדים על פי שיטה זו, שמסוגית הגמרא מוכח שגדר איסור קציצת הנגע אינו המעשה החיצוני של הקציצה אלא מה שהאדם מטהר עצמו זהו גדר האיסור, הלכך שפיר דיינינן בקציצה לשם דבר אחר דינא ד'דבר שאינו מתכוין', ומה שבפס"ר אסור היינו רק מצד דאנן סהדי דמתכוין גם לטהר שהרי ניחא לו בכך. ועל כן באחר המל דלא ניחא ליה, כתב הערוך דשרי. [ומסתבר שהערוך יסבור כן גם לענין איסורי הנאה וכהר"ן, אלא דהר"ן התיר אף בדניחא ליה משום דלא ס"ל עיקר הסברא דאנן סהדי דמתכוין, אבל להערוך בדניחא ליה אסור משום דדיינינן ליה כמתכוין ממש, ורק בדלא ניח"ל מותר].

ובן אתה אומר לענין איסור כלאי בגדים, דהנה הר"ן (בחולין שם) שהתיר דבר שאינו מתכוין בפסיק רישיה באיסורי הנאה, הוכיח זאת מדתנן מוכרי כסות מוכרים כדרכם ובלבד שלא יתכוונו להנות - הרי דאף בפס"ר שרי. ויש לתמוה מה ענין איסור לבישת שעטנז לאיסורי הנאה, הלא אין הבגד איסור הנאה אלא שאסרה תורה את מעשה הליבישה. ועוד קשה על עיקר הדבר דנידון כ'דבר שאינו מתכוין' והלא מתכוין לליבישה והרי זהו המעשה האסור, ומה אכפת לי במה שאין כוונתו להנות. ובבית הלוי (א) יצא לחדש שההנאה מהכלאים אסורה. וזה דבר מחודש ויש להקשות על כך מכמה מקומות. אך נראה (ויסוד הדבר בקהלות יעקב ביצה) שגדר 'לבישה' שאסרה תורה היינו שימוש האדם בבגד כלאים בלישתו וכיסויו, אבל כל שאין הבגד משמש את האדם אלא להפך, האדם 'משמש' את הבגד, אין זו צורת האיסור כלל, הלכך מוכרי כסות שאינם נהנים בלישתם אין זו צורת לבישה כלל, כי אין האיסור במציאות הימצאות הבגד על האדם אלא שימוש האדם בבגד בלישתו הוא האיסור, ואלו המוכרים שלבישתם נועדה כדי לשאת הבגד ולהראותו ללוקחים, הרי גופם הוא שמשמש את הבגד כ'קולב' ואין כאן שימוש וניצול של הבגד כל עיקר, הלכך שפיר חשיב דבר שאינו מתכוין, כי כל עיקרו של האיסור מוגדר בכך שהבגד מלביש את האדם ומשמשו. ושפיר הוכיח הר"ן מזה לכל איסורי הנאה, שגם בהם

זיינין, דאף דבכל מקום בכגון זה לא חשיבא 'כתיבא' דהא 'חק תוכות' הוא מ"מ לענין שבת חייב דמלאכת מחשבת אסרה תורה.

ופירוש הדבר - וכן נראה מדברי המרדכי (גטין אות שדמ) - שאמנם אם אנו דנים על תורת שם 'מעשה', אין במחיקת גג האות 'מעשה כתיבה' ולא בזריקת הגרעינים 'מעשה זרייה' שהרי הרוח משלמת הזרייה, אך לענין שבת אסרה תורה 'מלאכת מחשבת' הגם שאינה בגדר מעשה ממש בכל התורה, כלומר כל מלאכה מחושבת אסורה, גם אם חסר בתורת ה'מעשה' כלפי שאר הלכות שבתורה. בקצרה, בשבת האיסור הוא ב'מלאכה' ולא ב'מעשה'.

נמצא אפוא דבדין 'מלאכת מחשבת' שתיים זו שמענו, אחד להקל ואחד להחמיר; הגבלה ותנאי בעשיית המלאכה, שתהא נעשית באופן של 'מחשבת' - לאפוקי משאצ"ג ומקלקל וכד'. ועוד דין המכליל כל מלאכה מחושבת, גם אם גוף המעשה כשלעצמו זוטר הוא. ויסוד הענין הוא כי מלאכת שבת 'מסורה ללב' (כלשון הרמב"ן).

איסורים שיסודם באדם הפועל ואיסורים התלויים במציאות הנפעלת

[יסוד שיטת הערוך לאור האמור]

בעתה נראה לבאר שיטת הערוך בדרך זו: יסוד התר דבר שאינו מתכוין הוא מפני ששם המעשה נקבע על פי הכוונה [וכשיטת שאר הראשונים, כבאור הגרש"ש"ק], וכשגורר מטה ואינו מתכוין לעשות חריץ, הרי זה 'מעשה גרייה' ולא 'מעשה חריצה', אלא סובר הערוך דבהא לא סגיא להתיר במלאכות שבת, שהרי גם אם אין שם 'מעשה חרישה' אכתי יתכן שייחשב הדבר 'מלאכה' שהרי כאמור אין הדבר תלוי בשם 'מעשה', וכמו זורה ורוח מסייעתו שאף שמלאכתו נשלמה מכח הרוח אעפ"כ חשיב 'מלאכה', והכי נמי אף אם לא ניחא את החריצה אל מעשה האדם וכאילו נעשה בידי שמים, סו"ס נפעל החריץ כתוצאה ממעשיו - מכאן הכריח הערוך שכל איסורי שבת גדרם כמלאכת צידה אליבא דרש"י והטור הנ"ל, דהיינו פעולת השימוש והלקיחה של האדם היא מהות האיסור, ולא התוצאה שנפעלה [מעשה סובייקטיבי' ולא 'אובייקטיבי'], ועל כן דבר שאינו מתכוין מותר בשבת, מפני התנאי ד'מחשבת', דהיינו שצריך להעשות בכוונה ובמחשבה תחילה. ולפי זה בדין היה שאף פסיק רישיה ישתרי מהאי טעמא [וכדאמרינן באיסורי הנאה להר"ן], ובצידה לרש"י] - ועל כרחך דלהכי פס"ר אסור, משום דדיינינן ליה כמתכוין ממש לאיסור [כהסבר הגרא"ן], וממילא בדלא ניחא ליה דאנן סהדי דאינו מתכוין - שרי.

ולפי זה, כשפירש הרמב"ן טעם הערוך משום 'מלאכת מחשבת', אין הכוונה לפטור המסויים דפטרינן מ'מחשבת' כמשאצ"ג ומקלקל אלא לעיקר המגדיר של איסור שבת, שהוא איסור 'המסור ללב', שבעצם מהותו הוא קשור לכוונת האדם ורצונו. ואמנם אם נמצא איסורים נוספים שכך גדרם, מצד מעשה האדם ושימושו ולא מצד התוצאה - יהא דינם להתיר אף בפס"ר אם אכן אינו מתכוין אליהם, כלומר בדלא ניחא ליה. ואולם שאר איסורים התלויים בתוצאה הנפעלת בלא קשר למחשבת האדם, אסורים בפס"ר-דלניח"ל שהרי הם תלויים בשם המעשה כשלעצמו.

אמשאצ"ל"ג מדאורייתא, וא"כ כיצד התיר כאן כשכוונתו להוציא ליחה.

פירוש הגר"ח שלהלכה נקט הרמב"ם טעם ההתר משום 'דבר שאינו מתכוין', וסובר הרמב"ם כהערוך דפס"ר דלא ניח"ל מותר, הלכך כשאינו מתכוין לעשות לה פה ואין נוח לו בכך שרי. ומה שבגמרא אמר רב דתליא בדינא דמשאצ"ל"ג, היינו משום דרב לשיטתו (בדף מב) שפסק כרבי יהודה דדשא"מ אסור, אבל למאי דקיי"ל כר"ש שרי. ואף שכתבו התוס' בכמה מקומות (יומא לד ועוד) שאפילו לר' יהודה דדשא"מ אסור, בשבת מודה דפטור, וא"כ הלא אכתי יש לבוא להתיר מטעם דשא"מ [אמנם יש חולקים על התוס' (ע' רמב"ן ור"ן שבת עה. רשב"א כתובות ו וריטב"א ביומא לד) וסוברים דר"י מחייב מדאורייתא אף באיסורי שבת, אך הגר"ח נקט דברי התוס' כהנחה מוסכמת] - פירש הגר"ח דדוקא בשאר איסורים יש לפטור בפס"ר דלא ניח"ל משום דבר שאינו מתכוין, דבכל התורה תלוי הדבר בכוונה ורצון, אבל בשבת דתליא ב'מלאכת מחשבת' לא, כיון דסגי בידיעה גרידא. יעו"ש באור הדברים בהרחבה. וכבר תמה הגר"ש היימן (כתובות ג) שהנחה זו נראית הפוכה מסברת שאר הראשונים, דאדרבה בשבת יותר יש סברא לפטור בפס"ר דלא ניח"ל משום 'מלאכת מחשבת', וכיצד נימא איפכא דדוקא בכל התורה התיר הערוך משום דשא"מ ולא בשבת [לר' יהודה] דתליא במלאכת מחשבת. אתמהה. ועוד קשה, לו היא שדעת הרמב"ם כן היא, סו"ס הלא מדברי הרמב"ם גופא לענין מילה בצרעת (מילה א, ט) משמע שאוסר אף באחר המל - הרי דלא סבירא ליה כהערוך בכל התורה.

אך נראה שלפי האמור הדברים מיושבים היטב, דהנה לר' יהודה דאית ליה דשא"מ אסור, טעמו הוא משום דלא סבירא ליה עיקר הסברא ששם המעשה תלוי בכוונה ומשתנה על פיה אלא הכל נידון כמעשה אחד הוא המיוחס לאדם, אחת לי אם מתכוין אם לאו, ומ"מ לענין מלאכות שבת כתבו התוס' דפטור מדאורייתא לר' יהודה, והיינו פטור מיוחד ד'מחשבת' כי היכי דמעטינן משאצ"ל"ג לר"ש או מקלקל לכולי עלמא, הכי נמי ממעטינן אינו מתכוין משום חסרון ב'מחשבת', אבל לא דמי כלל לר"ש המתיר משום דין כללי בשם המעשה. ואם כן רב דס"ל כרבי יהודה בדבר שאינו מתכוין, על כרחך הא דפטור בשבת במפ"ס מורסא להוציא ליחה, הוא משום מיעוט מסויים ד'מחשבת', ובזה אין שייך להתיר מטעמא דהערוך, דהא סו"ס שם המעשה אחד הוא ומה לי אם נוח לו אם לאו, אבל לדין דקיי"ל כר"ש שמעון ששם המעשה נקבע לפי הכוונה, שפיר יש לפטור בפס"ר דלא ניחא ליה משום דבר שאינו מתכוין [וכמבואר בתחילת דברינו דלהערוך פס"ר דלא ניח"ל הוי כמו דלא פס"ר]. משא"כ בשאר איסורים התלויים בתוצאה הנפעלת במציאות, לא יהני דלא ניחא ליה, דסו"ס כיון דהוי פס"ר הרי אי אפשר להפריד שמות המעשים גם אם האדם אינו מתכוין. וסובר הרמב"ם שאיסור 'השמר בנגע הצרעת' הוא עצם חיתוך הנגע [ולא מעשה ההיטהרות כדעת הרשב"א], הלכך גם אם ימול מי שאין נוח לו בהיטהרות סו"ס יש כאן מעשה חיתוך.¹¹

הגדר הוא הפקת האדם הנאה ושימוש מהחפץ, כגדר האיסור דשימוש האדם מבגד כלאים בלבישה. ואם כן מובן שגם בזה אמור דינו דהערוך דלא ניחא ליה שפיר דמי כי הכוונה כאן משנה במהות האיסור, וכדוגמת איסורי שבת ואיסורי הנאה וקציצת נגעים.

לא כן בשתיית כוס של עקרין ושאר איסורים, שהאיסור תלוי בתוצאה המציאותית בלא זיקה לכוונת הלב ורצונו, הרי גם בדלא ניחא ליה סוף סוף על ידי הפס"ר חשיב 'מעשה סירוס' וקרינן ביה 'ובארצכם לא תעשו'.

[מלאכת המפשיט]

ורגמא נוספת לגדר הנ"ל: המפשיט בהמה שלא לצורך העור, יש מהראשונים שנקטו דחשיב 'דבר שאינו מתכוין' כפשט הסוגיא (בשבת קיז) לענין הפשטת עור הפסח בשבת. ואמנם המאירי תמה על כך הלא מתכוין להפשיט אלא שאינו צריך את העור (וכן תמה הגרעק"א), אך הריב"ש (בתשובה שצד) נקט הסוגיא כפשוטה. וטעמו כפי האמור, שמלאכת המפשיט אינה מוגדרת כשילוח העור מהבשר גרידא, אלא היא 'לקיחת העור' על ידי האדם ותיקונו, וכשמפשיט לצורך הבשר ולא לצורך העור, חשיב 'אינו מתכוין' כלפי מלאכת העור. ע' בסברא זו בקהלות יעקב (שבת ב) וש"ת משנת ר' אהרן (ה). ואמנם ההבחנות דקות וחלוקות בכל איסור ואיסור, ואין לנו לעמוד עליהם אלא לפי דברי רבותינו הראשונים].

[ספק פס"ר לאור הנ"ל]

וראתינן להכי, יש מקום בסברא למה שכתבו כמה אחרונים שאף הט"ז שהתיר בספק פסיק-רישיה, לא התיר אלא בשבת. והיינו משום דדוקא שבת [וכיו"ב] תליא באנן סהדי דמתכוין' הלכך בספק דליכא אנן סהדי מותר, משא"כ בשאר איסורים התלויים בתוצאה המציאותית ולא בכוונת האדם, הלא לפי הצד שיש כאן 'פסיק רישיה' חל שם מעשה איסור גם אם אין האדם מתכוין אליו בפועל. ונתישבה קושית רעק"א ממה שאסור לחתות תחת קדרת נכרי שמא בלוע בה בשר בחלב, הגם שאינו מתכוין לכך - דמודה בזה הט"ז לאסורי'.

[באור דברי הגר"ח לאור האמור]

ד ובזה יתבארו לנו דברי הגר"ח. דהנה פסק הרמב"ם (שבת י"ז) המפיס מורסא בשבת, אם כדי להרחיב פי המכה חייב, ואם להוציא ממנה הליחה הרי זה מותר. וכבר הקשו המפרשים (ע' מ"מ) הלא בגמרא (שבת קז) פירש רב טעם ההתר משום דר' שמעון היא דאמר מלאכה שאצ"ל"ג פטור [והכא משום צערא התירו חכמים אף לכתחילה, כדברי שמואל, כל פטורי דשבת פטור אבל אסור בר מהני תלת, צידת צבי וצידת נחש ומפיס מורסא], והרי הרמב"ם פסק (בפ"א) כרבי יהודה דמחייב

1 שביחת השבת בשם מגן אבות שבת ל; מנחת שלמה ח"א י, ט.

2 ומלבד הטעם האמור בפנים יש לומר טעם נוסף, דדוקא בשבת התיר הט"ז משום דספקא דרבנן הוא, דכל ספק פס"ר הוי גם משאצ"ל"ג, וזו כוונתו במה שכתב ה"ל אין פסיק רישיה בוראי כי אפשר שאין שם זבובים וזה הוא כמו במקום דלא הוי פ"ד דמותר שלא במתכוין' - כלומר דוקא בפס"ר-ודאי אמרו דמודה ר"ש. אבל לא כתב דלא הוי פס"ר כלל. וכ"מ ממה שהט"ז עצמו לא העיר כלום ביר"ד על איסור חתייה. וא"כ, הגם שהבאה"ל (ש"ט, ג) הביא להוכיח כהט"ז מהרמב"ן והמאירי, יתכן שרק בשבת התירו ולא בשאר איסורים. וכ"מ משיטות הראשונים תלמידי הרמב"ן דחמץ שאינו ידוע עוברים עליו בב"י וצריך בדיקה מדאורייתא, ולא שרינן משום דבר שאינו מתכוין - שהרי על הצד שהחמץ קיים, אין לך פס"ר גדול מזה בהשארותו - אם לא שנחדש כסברת המקור"ח (תלא) דל"ש פטורא דדשא"מ באיסור תלוי במעשה, ונצטרך לחלק בין ההשתיית חמץ לאיסור שעטנו שאינו מחוייב לפשוט בדשא"מ.

ח ע"ע תוספת הרחבה בענינים אלו בשיעור מג. וקצרנו כאן מעט.

ניחא ליה ואינו מתכוין בפועל אסור. ובזה נתיישבו סתירות דברי הראשונים בענין. (ג)

גדר זה של איסורים התלויים באדם ולא במציאות כשלעצמה, מצאנוהו אצל הראשונים בכמה ענינים; איסורי הנאה שבתורה, גדרם פעולת ההיתנות והפקת האדם הנאה, אבל אין ההנאה כשלעצמה חפצא דאיסורא; מלאכת צידה לרש"י והטור, גדרה השתלטות האדם על הבע"ח; מלאכת הפשט לדעת הריב"ש, לקיחת האדם את עור הבהמה מעליה לצורכו; [וכאמור, לדעת הערוך כן הוא הגדר בכל מלאכות שבת]; לבישת כלאים - שימוש וניצול הבגד לצורך הלבשת האדם או כסיו, ועוד.

לא כן שאר איסורים שבתורה, וכגון איסור סירוס; הסירוס עצמו הוא המעשה השנאוי.

איסור קציצת נגע צרעת, נראה שנחלקו בו הראשונים בגדרו; לדעת הרמב"ם האיסור הוא בחיתוך והסרת הנגע כלשעצמו, ולדעת הרשב"א האיסור הוא 'מעשה ההיטהרות' של האדם על ידי הסרת הנגע, ולא החיתוך כשלעצמו. (ב ג ד)

ד ספק 'פסיק רישיה', הגרעק"א הוכיח מדברי הרמ"א לענין בישול בשר בחלב לאסור, ותמה על הט"ז שהתיר. ולפי האמור יש ליישב שלא התיר הט"ז אלא בשבת, משום דליכא 'אנן סהדי' דמתכוין, אבל לא בשאר איסורים. (א)

ה לרבי יהודה האוסר דבר שאינו מתכוין, שם המעשה אינו תלוי בכוונת העושה, ומה שלדעת התוס' מודה רבי יהודה בשבת שמותר מהתורה, זהו פטור מסויים מצד 'מחשבת' [וכגון מלשאצל"ג לר' שמעון]. ולפי המוסבר לעיל יתכן שבוזה בפס"ד דלא ניחא ליה אסור אף להערוך. ובכך מוסברים דברי הגר"ח בבאור שיטת הרמב"ם. (ד)

עיקרי דברים

א 'מלאכת מחשבת אסרה תורה'. דין זה, מלבד מה שבא למעט אופני עשייה מסויימים כגון מלאכה שאינה צריכה לגופה (לרבי שמעון) ומקלקל, יש בו צד חמור שאינו קיים בשאר איסורי תורה; לחייב על כל 'מלאכה מחושבת' גם אם אין בה חלות שם 'מעשה' בשאר הלכות, כגון זורה ורוח מסייעתו דבכל התורה חשיבא גרמא. וכגון מחיקת גג אות ועי"כ נוצרו שתי אותיות; מעשה כתיבה אין כאן אבל מלאכת כותב יש. (ג)

ב יסוד התר 'דבר שאינו מתכוין' (לר' שמעון) - פירש הגרשש"ק ועוד - פעולה שיש בה שני 'מעשים', שם המעשה נקבע לפי כוונת האדם. וב'פסיק רישיה' שאסור, זהו משום ששם המעשה חל בהכרח על כל המתחייב מאותה פעולה, גם אם העושה אינו מתכוין בפועל אליו.

בן נראה בדעת התוס' והרמב"ן ועוד ראשונים. ואולם בשיטת הערוך נראה שאמנם כן הוא הגדר בשאר איסורי תורה התלויים בשם 'מעשה', אבל איסורי שבת התלויים ב'מלאכה' כנ"ל, מה לנו ולשם המעשה, ובהכרח שהטעם להתיר דבר שאינו מתכוין הוא מפני שסובר שאיסורי שבת 'מסורים ללב' (כלשון הרמב"ן), כלומר איסורם מצד האדם הפועל, שמשתמש ויוצר ומתהנה בעשיית מלאכה, ולא מצד המציאות האובייקטיבית שנעשתה בעולם - הלכך כשאינו מתכוין למלאכה אין כאן איסור מעיקרא. ולפי זה, הטעם שפסיק רישיה אסור, על כרחנו לומר שהוא משום דאנן סהדי דמתכוין (כהסבר הגרא"ו. וכבר מפורש כן ברא"ש). ומכאן יסוד שיטתו דפסיק רישיה דלא ניחא ליה מותר, שהרי אין כאן אנן סהדי דניחא ליה.

ו'פי זה זכינו שלא התיר הערוך פס"ד דלא ניח"ל אלא במלאכת שבת וכיוצא בה - איסורים שיסודם באדם הפועל ובכוונתו, אבל איסורים התלויים בתוצאה המציאותית, אף בדלא

